

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده حقوق، گروه حقوق خصوصی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق (M.A)
گرایش: حقوق خصوصی

عنوان:
مسئولیت مدنی ناشی از قتل

استاد راهنما:
جناب آقای دکتر محسن قاسمی

پژوهشگر:
الهام خزلی

زمستان ۱۳۹۴

تقدیم بہ:

تقدیم بہ روح پاک و مقدس پدرم کہ اسوہ صبر و شکیانی و ایثار بود و مشکلات مسیر را برایم تسہیل نمود و خود را سپر بلای
ناملایمات کرد و بہ مادر عزیزم کہ دریای بی کران عشق است و وجودم برایش ہمہ رنج بود و وجودش برایم ہمہ مہر

تشکر و قدردانی:

رساله حاضر با مساعدت و راهنمایی های استاد گران قدر، جناب آقای دکتر محسن قاسمی و راهنمایی اساتید محترم دیگر دانشگاه تنظیم گردیده که بر خود لازم می دانم نهایت سپاس و قدردانی را اعلام نمایم.

از جانب آقای دکتر محسن قاسمی نهایت تشکر را دارم که در راه جمع آوری مطالب و نگارش پایان نامه از هیچ گونه مساعدتی دریغ نکردند.

در پایان، از محضر ریاست و معاونین محترم دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز که با تقبل زحمات، برگزاری جلسه دفاع را تدارک نموده اند نیز سپاس گزارم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب الهام خزلی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۱۱۲۵۴۶۱۹ در رشته حقوق که در تاریخ ۹۴/۱۲/۰۴ از پایان نامه خود تحت عنوان: مسئولیت مدنی ناشی از قتل با کسب نمره ۱۷/۵ و درجه بسیار خوب دفاع نموده‌ام بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.

۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی :

تاریخ و امضاء

معاونت پژوهش و فناوری

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

بیاری از خداوند سبحان و اعتماد به این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و به مشور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه اهمیت
جسایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری، مادانشجویان و احصاء حیات علمی واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام
فالیات های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکینم:

- ۱- اصل برانت: التزام به برانت جویی از حرکت رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه های غیر علمی می آلاینند.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از حرکت جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشاعه نتایج تحقیقات و امتثال آن به بکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب نقد و خودداری از حرکت حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران، پژوهیدگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از حرکت پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بکاران پژوهش.
- ۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

بسمه تعالی

در تاریخ : ۹۴/۱۲/۰۴

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم الهام خزلی از پایان نامه خود دفاع نموده و با
نمره ۱۷/۵ بحروف هفده ونیم و با درجه بسیار خوب مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما :

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
فصل اول: رفتار زیان‌بار در قتل	۵
مبحث اول: مسئولیت مدنی ناشی از فعل واحد.....	۷
گفتار اول: مباشرت.....	۷
بند الف: مباشرت با فعل مادی.....	۸
بند ب: مباشرت با فعل غیرمادی.....	۹
بند ج: موضع قانون مجازات اسلامی و فقها.....	۱۰
بند د: موضع مقنن در ماده ۵۰۱ قانون مجازات اسلامی.....	۱۱
گفتار دوم: تسبیب.....	۱۱
بند الف: تسبیب در قتل با فعل.....	۱۴
بند ب: تسبیب در قتل با ترک فعل.....	۱۵
بند ج: مسئولیت مدنی تارک فعل.....	۱۶
بند د: مجازات فرد امتناع‌کننده از کمک به مصدومین.....	۱۷
بند ه: ترک فعل مسبوق به فعل.....	۱۸
بند و: ترک فعل مسبوق به وجود تعهد قانونی یا قراردادی.....	۱۹
بند ز: موضع فقه اسلامی.....	۲۲
مبحث دوم: مسئولیت مدنی ناشی از فعل متعدد.....	۲۳
گفتار اول: اجتماع چند مباشر.....	۲۳
بند الف: اجتماع چند مباشر با تأثیر جداگانه.....	۲۳
بند ب: اجتماع چند مباشر به نحو اشتراکی.....	۲۴
بند ج: اجتماع چند مباشر به نحو مجمل.....	۲۵
گفتار دوم: اجتماع اسباب.....	۲۵
بند الف: اجتماع اسباب به نحو طولی.....	۲۶
بند ب: اجتماع اسباب در عرض یکدیگر.....	۲۷
گفتار سوم: اجتماع سبب و مباشر.....	۲۸

۲۹	بند الف: فرضی که مباشر، ضامن است
۳۰	بند ب: فرضی که سبب، ضامن است
۴۴	فصل دوم: خسارات ناشی از قتل
۴۶	مبحث اول: خسارات مالی ناشی از قتل در فرض قصاص قاتل
۴۷	گفتار اول: مطالبه خسارات مالی توسط اولیای دم
۴۹	گفتار دوم: مطالبه خسارت مالی توسط همسر متوفی
۵۰	گفتار سوم: نفقه تبرعی
۵۲	گفتار چهارم: مطالبه نفقه توسط فرزند نامشروع
۵۳	مبحث دوم: خسارات معنوی ناشی از قتل در فرض قصاص قاتل
۵۵	گفتار اول: مطالبه خسارات معنوی از جانب اولیای دم به عنوان زیان دیده اصلی
۵۶	گفتار دوم: مطالبه خسارت توسط غیر اولیای دم
۵۸	گفتار سوم: مطالبه خسارت معنوی توسط ورثه به قائم مقامی
۶۰	مبحث سوم: خسارات مالی در فرض مطالبه دیه
۶۰	گفتار اول: ماهیت دیه
۶۱	بند الف: نظریه خسارت بودن دیه
۶۲	بند ب: نظریه مجازات بودن دیه
۶۴	بند ج: قانون حاکم بر صدمات بدنی تا قبل از استقرار نظام اسلامی
۶۶	بند د: جمع قانون مسئولیت مدنی و ماده ۴۵۲ قانون مجازات
۶۷	گفتار دوم: مطالبه خسارات مالی از جانب اشخاص حقیقی
۶۷	بند الف: هزینه کفن و دفن
۷۱	بند ب: هزینه مراسم یادبود
۷۳	بند ج: نفقه همسر متوفی
۷۴	بند د: نفقه فرزند نامشروع
۷۶	بند ه: نفقه تبرعی
۷۷	بند ز: نفقه قراردادی
۷۹	بند ح: نفقه افراد واجب‌النفقة که از دیه ارث نمی‌برند
۸۰	گفتار سوم: مطالبه خسارت مالی از جانب اشخاص حقوقی
۸۲	گفتار اول: مطالبه خسارات معنوی از جانب اشخاص حقیقی

بند الف: مطالبه خسارت از جانب ورثه.....	۸۲
بند ب: مطالبه خسارات معنوی از جانب غیر ورثه.....	۸۴
گفتار دوم: مطالبه خسارت معنوی از جانب اشخاص حقوقی.....	۸۶
فصل سوم: مبانی جبران خسارت و شرایط مطالبه و طرق ارزیابی آن.....	۸۷
مبحث اول: مبانی قاعده.....	۸۸
گفتار اول: بنای عقلا.....	۸۸
گفتار دوم: قاعده لاضرر.....	۸۹
گفتار سوم: قاعده تسبیب.....	۹۱
گفتار چهارم: قاعده نفی حرج.....	۹۲
مبحث دوم: شرایط مطالبه خسارت.....	۹۳
گفتار اول: تحقق فعل و رفتار زیان‌بار.....	۹۳
گفتار دوم: ورود ضرر.....	۹۴
بند الف: شرایط ضرر قابل جبران.....	۹۵
گفتار سوم: رابطه سببیت بین فعل زیان‌بار و ضرر.....	۹۷
مبحث سوم: نحوه ارزیابی و جبران خسارت.....	۹۹
بند الف: فرض وجود بیمه عمر.....	۹۹
بند ب: فرض وجود بیمه تأمین اجتماعی.....	۱۰۳
بند ج: غرامتی بودن پرداخت‌ها.....	۱۰۳
بند د: پرداخت مستمری.....	۱۰۶
بند ه: کسر پرداخت غرامتی تأمین اجتماعی از محل دیه.....	۱۰۸
بند و: دیه فوت و خسارات بازتابی بازماندگان.....	۱۰۹
بند ز: شیوه کسر مزایای تأمین اجتماعی از دیه.....	۱۱۱
گفتار دوم: فرض عدم وجود بیمه و شیوه جبران خسارت مالی.....	۱۱۲
بند الف: نحوه جبران خسارات مالی.....	۱۱۲
بند ب: جبران ضرر از راه اعاده وضع سابق.....	۱۱۳
بند ج: از بین بردن منبع ضرر.....	۱۱۳
بند د: جبران ضرر از راه دادن معادل.....	۱۱۴
گفتار سوم: مطالعه تطبیقی در مورد خسارات مالی ناشی از فوت.....	۱۱۶

- بند الف: افراد ذینفع در مطالبه خسارات مادی به موجب قانون حوادث مرگبار سال ۱۹۷۶ انگلیس ۱۱۶
- بند ب: جبران خسارت به موجب قانون ۱۹۹۶ انگلیس ۱۱۷
- بند ج: احکام دادگاه‌های نیویورک و مکزیک در باب جبران خسارات ناشی از قتل جنین ۱۲۲
- بند د: رویه دادگاه‌های نیویورک در مورد ارزیابی خسارات مالی ۱۲۳
- گفتار چهارم: فرض عدم وجود بیمه و شیوه جبران خسارت معنوی ۱۲۵
- بند الف: اعاده وضع و بازگرداندن وضع زیان‌دیده به قبل وقوع خسارت ۱۲۸
- بند ب: خسارت اسمی و نمادین ۱۲۸
- بند ج: خسارات تنبیهی و کیفری ۱۲۹
- بند د: پرداخت غرامت از راه دادن معادل ۱۳۰
- گفتار پنجم: مطالبه تطبیقی در مورد خسارات معنوی به عنوان زیان‌دیده اصلی ۱۳۰
- بند الف: خسارات مربوط به داغ‌دیدگی طبق قانون حوادث مرگبار سال ۱۹۷۶ ایرلند ۱۳۰
- بند ب: حکم دادگاه نیویورک در مورد خسارت معنوی ۱۳۲
- بند ج: حکم صادره از دادگاه ایرلند در پرونده قتل: ۱۳۳
- گفتار ششم: مطالعه تطبیقی مطالبه خسارات معنوی به قائم مقامی ۱۳۴
- گفتار هفتم: رویه قضایی ایران در مورد خسارات ناشی از فوت ۱۳۶
- نتیجه‌گیری ۱۳۹
- پیشنهادات ۱۴۱
- منابع و مأخذ ۱۴۳
- منابع فارسی ۱۴۳
- منابع عربی ۱۴۶
- منابع انگلیسی ۱۴۷

مقدمه

در بحث از مسئولیت مدنی ناشی از قتل، از یک سو بررسی قتل در قانون مجازات و از سوی دیگر مسئولیت مدنی ناشی از آن مطابق قانون مسئولیت مدنی مطرح می شود.

موضوع قابل توجه در مورد مسئولیت مدنی ناشی از قتل این است که شکل و شرایط عمل زیان‌بار در مسئولیت مدنی و حقوق کیفری متفاوت است؛ چراکه به موجب قانون مجازات اسلامی، رفتار (اعم از فعل یا ترک فعلی) را می‌توان جرم دانست و دارای مسئولیت دانست که به موجب قانون جرم‌انگاری شده باشد، اما در حیطه مسئولیت مدنی، برای مسئول شناخته شدن لازم نیست تصریح قانونی وجود داشته باشد و منظور از رفتار غیرقانونی و خلاف قانون به نظر می‌رسد هر رفتاری است که خلاف قانون اساسی یا عادی یا عرف و عادات مسلم یا حتی اخلاق حسنه باشد. بنابر این، هرگاه رفتاری این موارد را نقض کند، از لحاظ مسئولیت مدنی می‌تواند قابل پیگیری باشد.

موضوع دیگر در مسئولیت مدنی برای جبران خسارت، رابطه سببیت بین رفتار زیان‌بار (قتل) و زیان‌های وارده است و تعیین قلمرو خسارات و ضرر و زیانی است که بنابر قاعده تسبیب قابل مطالبه می‌باشد.

بیان مسئله تحقیق

در این تحقیق مسئله و معضل اصلی این است که در فرض تحقق قتل و مطالبه قصاص و دیه حسب مورد، بر فرض قابل مطالبه بودن خسارات ناشی از قتل از سوی بازماندگان و سایر افراد، قلمرو و دامنه خسارات قابل مطالبه باید مشخص شود. و بحث مهم دیگر خسارات معنوی ناشی از قتل است و اینکه مقنن در قانون آیین دادرسی کیفری امکان مطالبه خسارات معنوی را به طریق مالی تجویز کرده است حال مسئله اصلی عدم تعیین معیاری برای سنجش خسارات معنوی است و مورد دیگر اینکه دعوی خسارت معنوی را در فرض مطالبه دیه منتفی میدانند و باید تکلیف خسارات معنوی در فرض مطالبه قصاص مشخص شود.

هدف تحقیق و انگیزه انتخاب آن

در هر تحقیقی، محقق باید برای انتخاب موضوع، دلیل قانع‌کننده‌ای داشته باشد که او را مجاب کرده است به بررسی موضوع پردازد.

با وجود فراگیر بودن دعاوی ناشی از قتل، در مورد قابلیت مطالبه خسارات و تعیین حدود آن مخصوصاً در باب خسارات معنوی رویه مشخص و یکسانی ندارد و آرای متفاوتی در اینگونه دعاوی صادر شده است و از طرفی بحث جبران خسارت ناشی از لطمه به جان و مال و حقی که به موجب قانون برای افراد ایجاد شده است صریحاً در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی پیش بینی شده است بنابراین عدم وجود رویه واحد پیرامون این موضوع اینجانب را برآن داشت که برای رسیدن به یک راهکار با راهنمایی اساتید گرانقدر، عنوان تحقیق خود را مسئولیت مدنی ناشی از قتل برگزینم.

سؤال اصلی

۱- آیا در حقوق ایران، بازماندگان (اولیای دم) می‌توانند علاوه بر قصاص و دیه، خواستار جبران خسارت مالی یا معنوی ناشی از قتل عمد و غیرعمد شوند؟

سؤالات فرعی

۱. خساراتی که ممکن است در اثر قتل یک فرد به بازماندگان وی وارد آید، کدام است و چه انواعی دارد و اهم مصادیق آن کدام است؟
۲. آیا در قتل عمد، قصاص با مطالبه خسارت قابل جمع است؟
۳. آیا در قتل غیرعمد، مطالبه توأم دیه و خسارات مازاد بر آن از سوی بازماندگان ممکن است؟
۴. کدام دسته از بازماندگان علاوه بر اولیای دم قانونی، حق مطالبه خسارت ناشی از قتل را دارند؟
۵. آیا افعال غیرمادی، می‌تواند عنصر مادی قتل باشند؟

۶. آیا امکان تحقق قتل با ترک فعل وجود دارد؟

۷. شرایط مطالبه خسارات ناشی از قتل چیست؟

۸. روش‌های جبران خسارت کدام است؟

پیشینه تحقیق

در مورد مسئولیت مدنی ناشی از قتل، موردی که در کتاب‌های حقوقی بیش‌تر مورد بررسی قرار گرفته است، خسارات معنوی است که در اثر قتل به بازماندگان یا سایر افراد می‌رسد که البته در کتاب‌های حقوقی تحت عنوان مسئولیت مدنی خسارات معنوی، این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است.

به طور مثال کتاب خسارات معنوی در حقوق اسلام و ایران و نظام‌های حقوقی معاصر دکتر ابوالقاسم نقیعی و کتاب دکتر فرهاد پروین تحت عنوان خسارات معنوی در ایران از جمله کتبی هستند که تاحدودی به بحث خسارات معنوی ناشی از قتل اشاره کرده‌اند، بخشی از خسارات معنوی به خسارات ناشی از قتل اختصاص یافته است و این موضوع که در فرض قصاص قاتل، اولیای دم می‌توانند خسارات مادی یا معنوی را علاوه بر قصاص مطالبه کنند یا خیر، موضوعی است که تاحدودی مورد بررسی قرار گرفته است. اما در این مورد که در فرض عدم قصاص قاتل، یعنی حالتی که قتل غیر عمد می‌باشد، این‌که آیا صرفاً دیه قابل مطالبه است یا خسارات دیگر، مانند کفن و دفن و مراسم ترحیم و نفقه افراد واجب‌النفقه و... هم قابلیت مطالبه دارد یا خیر، بحثی است که در این پایان‌نامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

نوع و روش تحقیق

نوع و روشی که در این تحقیق برگزیده شده است، روش تحلیلی-توصیفی است که در آن به تجزیه و تحلیل منابع حقوق موضوعه ایران، می‌پردازیم. روش گردآوری اطلاعات هم کتابخانه‌ای و اینترنتی می‌باشد.

سازماندهی تحقیق

تحقیق پیش رو، طی سه فصل ارائه می شود. در فصل اول، رفتار زیان بار در قتل مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم، خسارات ناشی از قتل و در فصل سوم، شرایط مطالبه خسارات و نحوه جبران آن مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل اول:

رفتار زیان‌بار در قتل

رفتار زیان‌بار در قتل همیشه به صورت فعل نیست، در صورتی که در ماده ۲۸۸ قانون مجازات اسلامی در تعریف جنایت عمدی تصریح شده که هرگاه مرتکب با انجام کاری قصد ایراد جنایت بر فرد یا افرادی معین یا فرد یا افرادی غیرمعین از یک جمع را داشته باشد و در عمل هم جنایت مقصود واقع شود، خواه کار ارتكابی نوعاً موجب وقوع جنایت شود، خواه نشود، جنایت، عمدی است. بنابر این، در این ماده به انجام کار به صورت فعل اشاره شده است.

اما در ماده ۲۹۳ قانون مجازات مقرر شده است «هرگاه کسی فعلی که انجام آن را بر عهده گرفته است یا قانون وظیفه خاصی را بر عهده او گذاشته است، ترک کند و به سبب آن، جنایتی واقع شود، چنانچه توانایی انجام آن فعل را داشته باشد، جنایت حاصل به او مستند می‌شود و حسب مورد عمدی، شبه‌عمدی یا خطای محض است». طبق این ماده، اگر فردی تعهد قراردادی یا قانونی به نگهداری شخصی داشته و آن را ترک کند، درحالی‌که توانایی انجام آن فعل را داشته است، جنایت به او مستند می‌شود. سپس رفتار زیان‌بار در قتل می‌تواند به صورت فعل باشد و به صورت ترک فعل.

از طرفی، در این فصل، این موضوع را بررسی می‌کنیم که اگر کسی با افعال غیرمادی مانند ارباب دیگران یا ایجاد هیجان در دیگری موجب مرگ او شود، آیا طبق قانون مجازات، فعل زیان‌بار در قتل باید صرفاً به صورت مادی باشد؛ مثلاً سر بریدن یا تیراندازی کردن یا با افعال غیرمادی هم قابل تحقق می‌باشد؟ و این که برای تحقق قتل از طریق ترک فعل چه شرایطی لازم است و این که مجرد

ترک فعل می‌تواند منجر به قتل شود؟

مبحث اول: مسئولیت مدنی ناشی از فعل واحد

گاهی ارتکاب فعل زیان‌بار به صورت فعلی واحد می‌باشد؛ یعنی نحوه ارتکاب جنایت به صورت مباشرت یا سبب می‌باشد.

قانون مجازات اسلامی در ماده ۵۰۰، تسبیب را این‌گونه تعریف می‌کند:

تسبیب در جنایت، آن است که کسی سبب تلف شدن یا مصدومیت دیگری را فراهم کند و خود مستقیماً مرتکب جنایت نشود؛ به طوری که در صورت فقدان رفتار او، جنایت حاصل نمی‌شد؛ مانند آن‌که چاهی بکند و فردی در آن بیفتد و آسیب ببیند، درحالی‌که در مباشرت، مداخله مباشر به صورت مستقیم است.

در مورد فردی هم که با ترک فعل مسبوق به وجود تعهد قانونی یا قراردادی موجب مرگ دیگری نشده است، مسئولیت و نحوه مداخله او به صورت سبب است که در این مبحث مورد بررسی قرار می‌گیرد.

گفتار اول: مباشرت

مباشرت از ریشه «بشره» به معنای پوست بدن، ظاهر پوست بدن و روی چهره است.^۱

مباشرت، مصدر است، به معنی کاری را انجام دادن به نفع خویش، اقدام عملی کردن، نظارت کردن استعمال می‌شود.^۲

مباشر، اسم فاعل مباشرت است. در فرهنگ عمید، مباشر به معنای عامل کار و مدیر و عامل و متصدی اداره استعمال شده است. پس مفهوم لغوی می‌باشد؛ یعنی کسی عملی را بلاواسطه و مستقیم انجام دهد.

بنابر این، منظور از واژه مستقیم، جدا کردن مباشرت از تسبیب است که در آن، مرتکب به طور مستقیم مرتکب جرم نمی‌شود. بنابر این، اگر عمل مرتکب علت تامه نتیجه مجرمانه یا جزء اخیر علت

^۱ - حسن، عمید، فرهنگ لغت عمید، ص ۱۰۴۵

^۲ - محمد، معین، فرهنگ معین، ص ۳۷۶۴

تامه باشد، چنین کسی را مباشر جرم می‌گویند. در مباشرت، آن علت حقیقی که واسطه بین فعل ارتكابی و قتل است، چندان مخفی و پنهان است و فاصله زمانی بین فعل مرتکب و جنایت ناشی از آن به اندازه‌ای ناچیز است که عرف بدون هیچ مسامحه‌ای وقوع جنایت یا تلف را به رفتار مرتکب نسبت می‌دهد و آن را حقیقتاً علت وقوع جرم می‌شناسد. در تأیید آن ماده ۴۹۳ قانون مجازات ذکر شده است.^۱

ماده ۴۹۴ قانون مجازات اسلامی در تعریف مباشرت:

«مباشرت، آن است که جنایت مستقیماً توسط خود مرتکب واقع شود». مباشرت را می‌توان همان علت در اصطلاح فلسفه دانست؛ یعنی امری که از وجود آن معلول به وجود آید و از عدم آن، عدم معلول حاصل شود و نزدیک‌ترین علتی است که سبب معلول می‌شود.^۲

اکثریت فقها ملاک مباشرت را صدق عرفی انتساب جرم به مجرم می‌دانند و نوع وسیله‌ای که برای ارتکاب قتل به کار می‌رود، اهمیت ندارد.^۳

به عبارتی، مباشرت ممکن است به گونه‌ای باشد که فعل مباشر بدون وسیله‌ای صادر شود؛ مانند خفه کردن با دست یا با واسطه، مانند تیراندازی با تفنگ. پس ممکن است مباشر، قتل را با استفاده از اعضای ریبسه بدن خود انجام دهد؛ از قبیل دست و پا که این حالت مباشرت محض است یا با آلت قتاله، مانند کارد و شمشیر.

بند الف: مباشرت با فعل مادی

مقصود از فعل مادی، اقدام مرتکب به صورت مثبت و مادی بر روی تمامیت جسمانی اشخاص است؛ به طوری که آثار فعل انجام شده ظهور عینی و خارجی داشته باشد و قابل رؤیت و مشاهده باشد. پس اقدام صورت گرفته باید در جهت قتل، اثر مشهود بر روی جسم مقتول داشته باشد و

۱- هوشنگ، شامبانی، جرایم علیه اشخاص، ص ۶۰

۲- عباس زراعت، حقوق جزا اختصاصی، ص ۸۸

۳- روح‌الله، موسوی خمینی، تحریر الوسیله، ص ۵۰۴

صدمه فیزیکی منتهی به مرگ او شود. در تعریف فعل مادی باید بگوییم منظور از آثار قابل رؤیت و مشاهده بر جسم مقتول این نیست که صدمات وارده حتما اثر خارجی و بیرونی داشته باشد، بلکه منظور این است که این فعل آثاری بر جای بگذارد؛ مانند ایراد ضرب و جرح بر روی جسم مقتول که از طریق مستقیم قابل رؤیت نیست و با کالبدشکافی مشخص می‌شود یا ممکن است صدمه مادی منجر به خون‌ریزی داخلی شود که با کالبدشکافی قابل رؤیت باشد.^۱

در قانون مجازات و ماده ۲۹۰ که در بیان عنصر معنوی قتل می‌باشد، بارها صحبت از انجام کار منجر به قتل شده است که همگی نمایان‌گر حتمی بودن امکان تحقق قتل از طریق فعل مادی است. پس فعل مادی، یک امر وجودی است و می‌تواند علت موجب امر وجودی دیگر، یعنی قتل شود. از لحاظ علمی هم غالب قتل‌های عمدی واقع شده به همین صورت است.^۲

بند ب: مباشرت با فعل غیرمادی

در فعل غیرمادی، مرتکب قتل، مستقیماً موجب جنایت بر مقتول می‌شود، اما برخلاف فعل مادی، فعلی را که انجام داده است، بر روی تمامیت جسمانی مقتول دارای آثار واضح و قابل رؤیت نمی‌باشد. در مورد تحقق قتل با رفتار غیرمادی اختلاف نظر موجود است.

مثالی که در این مورد مطرح می‌شود، این است که فرض کنیم مادری سال‌هاست از فرزند خود که مفقودالثر است، بی‌اطلاع می‌باشد. حال فردی به دروغ به این فرد خبر بازگشت فرزندش را می‌دهد و مادر در اثر هیجان شدید سگته می‌کند. آیا می‌توان فرد را قاتل دانست؟!

یا مثال دیگر این است که فرد دیگری در شب تاریک ظلمانی زمستانی درحالی که لباس ترسناکی بر تن دارد، در جاده‌ای خلوت جلوی شخصی ظاهر شود و او با دیدن این صحنه از شدت ترس، فوت شده است.

۱- محمدرضا، الهی‌منش، جرایم علیه اشخاص، ص ۴۰

۲- حسن، پوربافرانی، جرایم علیه اشخاص، ص ۱۸